

ЩО Ж РЕГУЛЮЄТЬСЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ?

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович - Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, завідувач кафедри галузевих юридичних наук

УДК 343.2/.7

Рассмотрены вопросы определения предмета уголовно-правового регулирования. Акцентируется внимание на том, что предметом правового регулирования является совокупность общественных отношений, урегулированных нормами права. Установлено, что предмет правового регулирования – это общественные отношения, требующие правовой регламентации, которые могут быть урегулированы уголовно-правовыми средствами.

Ключові слова: *правове регулювання, кримінальне право, кримінально-правове регулювання, суспільні відносини, предмет кримінально-правового регулювання.*

Для визначення сфери дії норм тієї чи іншої галузі права необхідно окреслити коло суспільних відносин, що підлягають врегулюванню їх приписами. Право впливає на значну частину тих відносин, у регулюванні яких безпосередньо зацікавлені суспільство та держава [1, с. 37]. Суспільні відносини, що регулюються правом, є багатоплановим явищем, але через причини об'єктивного характеру тільки відносини соціально-правової сфери потребують уніфікованого (правового) впливу на них з боку держави. Ці відносини: 1) встановлюються формально, виникаючи здебільшого всупереч бажанням того чи іншого учасника; 2) регулюються правовими нормами безпосередньо з використанням засобів державного впливу; 3) різні за сутністю складають цільний предмет правового регулювання; 4) за змістовною характеристикою

діференціюються залежно від предметів регулювання відповідних галузей права. Звідси можна дійти до висновку, що соціально-правова сфера (єдиний предмет правового регулювання) має яскраво виражену комплексну (системну) природу, вибудовуючи відповідну їй систему українського права з поділом його на певні галузі [2, с. 63].

У механізмі реалізації кримінальної відповідальності (далі – МРКВ) вирішення питання про предмет кримінально-правового регулювання необхідно для виходу на предмет індивідуального кримінально-правового регулювання. Такий підхід пов'язаний з тим, що останнє в МРКВ виконує роль безпосереднього провідника нормативних розпоряджень через індивідуальний акт правозастосування в поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин, устанавлюючи їм конкретні права й обов'язки. Виходячи з цього, індивідуальне кримінально-правове регулювання здійснюється в певних межах, маючи при цьому власний предмет, який є складовою предмета загального кримінально-правового регулювання, оскільки «урегульовані на нормативно-правовому рівні суспільні відносини у межах нормативного регулювання можуть бути врегульовані й у індивідуально-правовому порядку» [3, с. 20]. Отже, визначивши предмет кримінально-правового регулювання, можна з'ясувати предмет правозастосування як різновиду індивідуального кримінально-правового регулювання.

Питання предмета кримінально-правового регулювання розглядалися у наукових працях як українських (Ю. В. Баулін, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. В. Наден, М. І. Панов, В. Я. Тацій та інші), так і російських (Є. В. Благов, В. К. Дуюнов, В. П. Коняхін, М. М. Кропачев, Н. О. Лопашенко, Г. О. Петрова, В. С. Прохоров та інші) вчених-криміналістів. Однак проблеми предмета правозастосування як різновиду індивідуального кримінально-правового регулювання, що впливає на процес функціонування МРКВ поки що остаточно не вирішені.

Виходячи з цього, метою нашої статті є визначення предмета кримінально-правового регулювання, складовою частиною якого є суспільні відносини, що входять до предмета індивідуального правового регулювання та разом з нормативним регулюванням потребують регламентації в індивідуальному порядку та можуть бути врегульовані судом кримінально-правовими засобами впливу на особу, визнану винною у вчиненні кримінального правопорушення.

В. О. Навроцький виділяє предмет кримінального права (норми, які регламентують суспільні відносини, що складаються у зв'язку з існуванням таких вище феноменів, як: злочин; покарання; заходи, альтернативні покаранню; підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання за злочин; обставини, які виключають злочинність діяння, що містить окремі ознаки злочину) та предмет правозастосування у сфері кримінального права (правила застосування статей кримінального закону, а також інших нормативно-правових актів, у яких викладені кримінально-правові норми, до конкретного випадку) [4, 19–20].

Філософія під предметом розглядає: 1) певну частину, сторону, той чи інший конкретний аспект об'єкта, що досліджується відповідною наукою; 2) коло найсуттєвіших питань, які вона (наука) вивчає; 3) єдність об'єкта, умов і засобів пізнання реальності [5; 6]. При цьому П. М. Рабінович вказує на те, що не слід змішувати питання про саме явище з питанням про те, якими шляхами, методами може формуватися знання про нього [7, с. 34]. Гносеологічні помилки при

визначенні предмету можливі у разі, якщо він ототожнюється із завданнями, методами. У цьому випадку предмет підмінюється знанням про нього [8, с. 86].

Отже, можна констатувати, що цілісне знання про предмет формується за допомогою комплексно одержаних знань, тому, досліджуючи юридичні наукові джерела, доходимо до висновку, що предметом правового регулювання є те, що регулює право, тобто певні види суспільних відносин [9, с. 353], або відповідне коло суспільних відносин [10, с. 222]. Так, О. Ф. Скакун вважає, що предмет правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами права. До того ж такий предмет вказує, на яку сферу (коло) суспільних відносин спрямований регулятивний вплив диспозицій норм права [11, с. 255].

На думку В. Я. Тація, предметом кримінального права є відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення та застосуванням за нього певних покарань [12, с. 5]. В. І. Антипов також вважає, що предметом кримінального права є відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення [13, с. 5]. Окремі вчені, відносячи до предмета кримінального права суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, вказують на їх перелік: 1) визначення видів кримінальних правопорушень та покарань за їх вчинення; 2) притягнення до кримінально-правової відповідальності осіб, які вчинили злочин; 3) призначення покарання або застосування примусових заходів лікування; 4) звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; 5) вчинення дій у стані необхідної оборони або крайньої необхідності; 6) інші відносини, що входять до сфери дії кримінального права [14, с. 32–33].

В. К. Грищук зазначає, що предметом кримінального права є регулятивні й охоронні кримінальні правовідносини, спрямовані на забезпечення реалізації прав і законних інтересів людини, держави та суспільства, змістом яких є взаємокореспондуючі права й обов'язки суб'єктів цих відносин [15, с. 24]. А. В. Наумов вказує на те, що кримінальним правом регулюються суспільні

відносини, пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення, з утриманням від його вчинення та із заподіянням шкоди при захисті від небезпечних посягань при необхідній обороні, а також при крайній необхідності й інших обставинах, що елімінують кримінальну протиправність діяння [16, с. 12–15].

О. В. Наден визначає предмет кримінально-правового регулювання як кримінальні правовідносини, які виникають з моменту вчинення кримінального правопорушення й існують до моменту реалізації кримінально-правової відповідальності за нього, якщо тільки держава з певних причин (звільнення від такої відповідальності) не припинить їх раніше [17, с. 29]. Разом з тим у кримінально-правовій доктрині зазначається, що запобігання злочинам є одним із найважливіших завдань кримінально-правової політики, що одержало нормативне закріплення у ст. 1 КК України... Кримінально-правова політика спрямована не тільки на забезпечення ретроспективної відповідальності, а й на формування у суспільній свідомості позитивної (перспективної) відповідальності, яка є усвідомленням особою відповідальності перед суспільством, переконливості у необхідності суворого додержання законів, неприпустимості вчинення злочинів і реалізації поведінки, заснованої на цій настанові. Установлюючи коло кримінально-протиправних діянь, кримінально-правова політика впливає на свідомість громадян, виховує у них негативне ставлення до кримінального правопорушення як соціального явища, до особи, яка його вчинила. Кримінально-правова політика регламентує види заохочення кримінально значущої поведінки (необхідна оборона, крайня необхідність, виконання наказу та ін.). На усвідомлення громадянами обов'язку перед суспільством, неприпустимість вчинення кримінального правопорушення спрямовані й ті норми Особливої частини КК України, які передбачають караність за кримінально-протиправну бездіяльність, що завдала істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони [18, с. 67–68].

При цьому запобіжна функція викону-

ється безпосередньо через правовідносини, у яких однією із сторін є особа, яка здатна вчинити кримінальне правопорушення, а іншою – держава [19, с. 202–205]. Це пояснюється тим, що ніякого правового регулювання поза правовими відносинами не існує – жодна правова матерія не може реалізуватися поза ними. Інше призводить до змішання правового регулювання з правовим впливом у цілому, що є неправомірним. Це пов'язано з тим, що кримінально-правовим впливом є процедура (процес) дії кримінального права на суспільні відносини, що спричиняє певні наслідки (зміни), здебільшого сприятливого характеру, і вміщує всі можливі інструменти (правові норми, правосвідомість, правореалізація, правозастосування, індивідуально-правове регулювання, правова культура, законність, охорона правопорядку тощо), тобто будь-яка дія кримінального права на поведінку індивідів, на соціальні відносини всіма можливими способами. На відміну від цього кримінально-правове регулювання розглядається як результативна, нормативно-організаційна дія через сукупність правового інструментарію (кримінально-правових норм, кримінальних правовідносин, індивідуальних розпоряджень (вироки) тощо) на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування та правового забезпечення охорони [20, с. 131–139].

Кримінальне право регулює суспільні відносини тільки шляхом установлення прав і обов'язків суб'єктів, які беруть участь у них. Кримінально-правові норми впорядковують суспільні відносини через установлення обов'язку не вчиняти передбачені в законі кримінально-протиправні діяння. Одночасно вони передбачають право держави на застосування до тих осіб, які порушують встановлені ними певні заборони, відповідне покарання. Однак окремі вчені під кримінально-правовими відносинами розуміють тільки відносини, що виникають внаслідок вчинення кримінальних правопорушень. У наведених точках зору цих авторів наявне протиріччя, сутність якого полягає в тому, що поведінка громадян, здатних вчинити суспільно небезпечні діяння, передбачені Кримінальним кодексом України (далі – КК), регулюється без установлення

правових відносин між ними та державою, а правові відносини, що виникають після того, як вчинені кримінальні правопорушення, регулюють не стільки поведінку громадян, скільки діяльність правоохоронних органів, що виступають від імені держави. З одного боку, автори стверджують, що кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права, регулює поведінку громадян, з іншого боку, відповідно до їх правової позиції, з необхідністю робиться висновок, що кримінальне право регулює в основному діяльність правоохоронних органів [20, с. 131–139].

Так, як справедливо зазначає Б. Г. Розовський, «норми галузей позитивного права регулюють порядок, правила певної поведінки, користуючись аналогією – розвішують знаки, що вказують на порядок руху на вулицях і дорогах. Як відомо, вони не тільки вказують напрямку руху, але, у необхідних ситуаціях, забороняють рух. Однак регулювати – це не означає тільки розробити, встановити правила (розвісити знаки), але й підкорити реальну діяльність певному порядку, правилам, впливати на роботу механізму, домогтися потрібного протікання будь-якого процесу» [21, с. 13].

У правовій системі не існує таких правових норм, які б не мали запобіжної складової. У той же час кожна норма права виконує відновлювальну функцію сукупністю встановлених державою правил поведінки та велень, закріплених у її диспозиції, гіпотезі, у вказівці на суб'єктний склад чи на мету. Виділення як однієї з головних груп відновлювальних норм права вказує на відокремлення санкції правової норми від її інших структурних елементів, невинноварно розмежує запобіжні та відновлювальні правовідносини, що впорядковуються логічно поєднаними структурними елементами цілісної кримінально-правової норми [20, с. 131–139].

Слід указати на те, що предмет кримінально-правового регулювання складають різноманітні суспільні відносини, які об'єктивно, за своєю природою можуть бути нормативно-організаційно впорядковані та мають потребу в цьому. Нормативно-організаційний вплив на регулюванні суспільні відносини може здійснюватися за допомогою

норм КК України, усіх інших юридичних засобів, що утворюють механізм кримінально-правового регулювання. Тобто при дослідженні предмета правового регулювання з'ясуванню підлягають суспільні відносини, що регулюється кримінальним правом [22, с. 64–65].

З висловленого можна зробити висновок, що предметом кримінально-правового регулювання є не всі суспільні відносини, а лише певне їх коло, що можна віднести до соціально-правової сфери. Інакше кажучи, такі відносини є зразковими для сформованих реалій історичного розвитку суспільства, обрисовуються численними проявами, спроможні підлягати державно-правовому контролю, можуть бути об'єктивовані у нормах кримінального права та мають вольовий характер [2]. Крім того, суспільні відносини, що складають предмет кримінально-правового регулювання, є відносинами, що: 1) поєднують у собі індивідуальні інтереси людини та громадянина, загальні інтереси суспільства, а також держави; 2) дозволяють реалізувати взаємні інтереси їх учасників, не обмежуючи інтереси та потреби інших суб'єктів; 3) враховують взаємну згоду дотримуватись встановлених правил; 4) вимагають не вчинювати діяння, передбачені Особливою частиною КК, що підкріплюється можливістю застосування засобів кримінальної відповідальності.

Значеннєвою рисою суспільних відносин, урегульованих кримінальним правом, є те, що вони можуть бути предметом кримінально-правового регулювання лише тому, що визнаються за характером вольовими (знаходять безпосереднє відображення у вольовій поведінці). Це пов'язано винятково з тим, що кримінальне право та кримінально-правові засоби можуть впливати на суспільні відносини (на життєдіяльність людей) лише через поведінку людей, їхню волю та свідомість. Отже, природним предметом кримінально-правового регулювання слід визнати вольову поведінку суб'єктів суспільних відносин, через яку вони (суб'єкти) можуть стимулюватися до суспільно корисної поведінки або примушуватися до виконання обов'язків. Вольова поведінка, як предмет кримінально-правового регулювання, може

виступати у вигляді вчинків або утримання від вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ЗУпКВ [22, с. 65–66].

З огляду на те, що кримінально-правові норми поділяються на дві великі групи: 1) норми, що регулюють загальне запобігання кримінальним правопорушенням; 2) норми, що регулюють застосування засобів кримінально-правової відповідальності, – кримінальне право регулює суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення, а також відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого законодавством України про кримінальну відповідальність.

Кримінально-правова норма, що спрямована на виконання запобіжної функції, встановлює обов'язок не вчиняти кримінальні правопорушення, тому формулюється дещо по-іншому, ніж норма, що встановлює покарання. Перша група норм передбачає таку загальну словесну формулу: «Не вчиняй ... (конкретне кримінальне правопорушення), оскільки це діяння карається ...». Ці норми адресовані всім індивідам суспільства. Друга група кримінально-правових норм написана для суду, який їх безпосередньо застосовує, і формулюється таким чином: «У разі вчинення ... (конкретне кримінальне правопорушення) суд може призначити покарання у вигляді ...».

Третя група суспільних відносин, що регулюються нормами кримінального права, складається з відносин, які виникають у зв'язку із наданням права особі на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам людини, суспільства, держави і людства за наявності певних юридичних фактів – обставин, що виключають злочинність діяння. Так, Б. Г. Розовський вказує на те, що слід домовитися про наявність особливої підфункції спеціального регулювання. Автори багатьох підручників наголошують, що окремі норми кримінального права належать до регулятивних (наприклад, норма про необхідну оборону, що елімінує відповідальність за правомірною захисту від кримінально-протиправного посягання (ст. 36

КК), норми про звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини КК), про погашення та зняття судимості (ст.ст. 89–91 КК) [21, с. 23].

Проте слід вказати, що кримінально-правові норми, якими врегульовано обставини, що елімінують кримінальну протиправність діяння, породжують правовідносини, у яких немає окремого предмета кримінально-правового регулювання, оскільки вони беруть участь у виконанні запобіжної функції кримінального права. Проте регулювання відносин відбувається дещо по-іншому, ніж у межах запобіжних кримінальних правовідносинах, що виникають на підставі норм, які встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень. Це пов'язано з їхньою правовою природою. За своїм змістом норми, що регулюють обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, фактично визначають загальні поняття кримінального права, оскільки визначають, які діяння не можна визнавати кримінально-протиправними, незважаючи на їх схожість з останніми. Тобто встановлюють законодавчі кордони кримінально караної поведінки (межі дозволеного та недозволеного), що має важливе значення в правовому регулюванні поведінки індивідів у цілому. Окреслюючи кордони дозволеної поведінки, норми, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, запобігають вчиненню кримінальних правопорушень.

Так, кримінально-правові норми, що регулюють необхідну й уявну оборону чи заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, дозволяючи вчиняти визначені законом дії, одночасно вказують на межі, за якими поведінка особи спричинить початок функціонування МРКВ. Такі межі встановлюються і при правовому регулюванні поведінки осіб, які заподіюють шкоду під фізичним чи психічним примусом, у стані затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виконання наказу або розпорядження, виправданого ризику, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

На відміну від норм, які встановлюють види та розміри (строки) покарання за вчинення кримінальних правопорушень та регулюють поведінку осіб, здатних вчинити кримінальні правопорушення, ця група норм регулює поведінку осіб, які не належать до зазначеної категорії осіб. Вони реалізуються в межах запобіжних кримінальних правовідносин, у яких унормовується поведінка тих осіб, які завдяки збігу життєвих обставин вчиняють дії, що межують з кримінальними правопорушеннями. Таким чином, правовідносини, що виникають на підставі норм, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, мають свій об'єкт запобіжного впливу на поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин.

Отже, кримінальне право регулює суспільні відносини: 1) безпосередньо пов'язані з утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення; 2) що виникають у зв'язку із вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого законодавством України про кримінальну відповідальність; 3) що виникають у зв'язку із наданням права особі на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам людини, суспільства, держави і людства за наявності певних юридичних фактів – обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння.

Література

1. Сорокіна Ю. В. Государство и право: философские проблемы : курс лекций / Ю. В. Сорокіна. – М. : Городец, 2004. – 208 с.
2. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Мельник. – К., 2004. – 20 с.
3. Минникес И. А. Индивидуальное правовое регулирование : теоретико-правовой анализ : автореф. дис. на соискание уч. степ. д-ра юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве» / Минникес

Илья Анисимович ; ГОУ ВПО «Уральская государственная юридическая академия». – Екатеринбург, 2009. – 54 с.

4. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

5. Гнатюк Л. В. Введение в философию настоящего [текст] : научное издание / Л. В. Гнатюк. – К. : Киевское братство, 1997. – 326 с.

6. Байтин М. И. Сущность права: современное нормативное правопонимание на грани двух веков / М. И. Байтин. – 2-е изд., доп. – М. : Право и государство, 2005. – 544 с.

7. Рабинович П. М. Проблемы теории законности развитого социализма / П. М. Рабинович. – Львов : Выща школа, 1979. – 203 с.

8. Ратинов А. Р. О предмете юридической психологии / А. Р. Ратинов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 26. – М., 1977. – С. 84–97.

9. Теория государства и права : курс лекций / под редакцией А. В. Малько и Н. И. Матузова. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.

10. Лазарев В. В. Теория государства и права : учебник [для вузов] / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – М. : Юристъ, 1998. – 429 с.

11. Скакун О. Ф. Теория права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

12. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків : Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.

13. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров [та ін.]; за ред. В. А. Клименка, М. І. Мельника. – 4-те вид., переб. та допов. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.

14. Кримінальне право України. Загальна частина : практикум : навчальний посібник / І. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук [та ін.]; за заг. ред. В. К. Матвійчука. – К.: КНТ, 2006. – 432 с.

15. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник

АНОТАЦІЯ

Розглянуто питання визначення предмета кримінально-правового регулювання. Акцентовується увага на тому, що предметом правового регулювання є сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами права. Встановлено, що предмет правового регулювання – це суспільні відносини, що вимагають правової регламентації та можуть бути врегульовані кримінально-правовими засобами.

SUMMARY

The article deals with the problems of the definition of the subject of criminal-legal regulation. It has been focused on that the subject of legal regulation is the complex of social relations regulated by legal norms. The author comes to the conclusion that the subject of the legal regulation – the social relations that require the legal.

/ В. К. Гришук. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 568 с.

16. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций : в 2-х томах / А. В. Наумов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 2004. – Т. 1. – 496 с.

17. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден. – Х. : Право, 2012. – 272 с.

18. Правова доктрина України : у 5 т. / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева [та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. – 1240 с.

19. Митрофанов И. И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монография / И. И. Митрофанов. – Одесса : Издательство: «Фенікс», 2014. – 448 с.

20. Митрофанов І. І. Запобіжна функція кримінального права та кримінально-правові відносини: який між ними зв'язок? /- І. І. Митрофанов // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 4. – С. 131–139.

21. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусавського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.

22. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Мельник Олена Миколаївна. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 208 с.